
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

MINDENKINEK MEGVAN A MAGA TÖRTÉNETE

Gobby Fehér Gyula: *A sötét árnyéka*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1999

Gobby Fehér Gyula novelláinak szövegháttere és kötetbe szerkesztésüknek elve egyaránt hitelesíti a létrejöttükben működő dekameroni szituációt. A *Töltsétek meg az embereknek zsákjait* című (1993-ra datált) szöveg a hitvallás igényével került a kötet végére. Egy olyan író portréja rajzolódik ki általa, aki az írásban (azaz saját történeteiben) találta meg a valóság „sötét árnyéka” előli kivonulás helyét, a maga „kertjét”, ugyanakkor azt a folyamatot is bemutatja, melynek során a „fikció fölénye”, azaz a történetmondás aktusa a teremtett világ képzetével takarja el, illetve helyettesíti a való mind ellenségesebbé vált képét, „amikor az ember kénytelen volt elővenni ismerőseit saját emlékeiből, hogy ne maradjon teljesen egyedül”. Specifikussá teszi e szituációt az a tény is, hogy az elbeszélővel nem potenciális hallgatósága vonul ki a világból és vesz részt a játékban (mint a Boccaccio teremtette alkotói helyzetben), hanem saját képzeletének termékei, novelláinak hősei: „Tragacs az előszobába fészkelte be magát. (. . .) Messzike a hálószoba szőnyegén ágyazott meg magának. (. . .) Giric nem lakott velünk, viszont időnként benézett hozzánk. (. . .) Kancsár az ebédlőasztalra rakta az iratait. (. . .) Karesz a könyvszekrényt pécézte ki magának . . .” Gobby Fehér vallomásértékű szövege Mándy Iván *Tépett füzetlapok* című kötetének *Egy öreg boltos* című lírai hangvétellű írására reflektál, amelyben a kusza élménytöredékekből novellát teremtő író áll előttünk jelképes boltjában, a képzelet, a szellem értéké formálásának helyszínén. Ugyanezt a funkciót tölti be Gobby Fehér elbeszélői világában a lakás „fehér ege” alatti tér, ahol az író és társai az írógépet körülülve emlékeznek a valóságra, „amely valószínűleg megtörténhetett volna, mint ahogy minden lehetőség olyan, hogy néha ugyancsak az emberek képzeletében születik meg, de néha igazabb, mint a valóság maga.” A kötetzáró írás dátumozása azért is fontos információ számunkra, hiszen a dekameron írásának a balkáni háborúk kitörésével egybeeső kezdetét jelöli, s a kompozíció ötvenedik darabja még nem tartalmazza a megváltásnak azt az ígérését, amely az igazi *Dekameron*ban bekövetkezik, mi több, a történetek háttérében egyre kifejezettebbé válik a kilátástalanság érzete, az elmagányosodás gondolata, az ellenségessé vált külvilág képzete.

A sötét árnyéka a szerző által évek óta folyamatosan írt „újvidéki dekameron” második darabja. Elmozdulást a *Tekergők* (1996) című első kötet novelláihoz képest csak az egyes szövegek belső atmoszférája, hangulati megformáltsága tekintetében tapasztalhatunk; formai és tematikai szempontból e sajátos irodalmi „kis világ” folytonosságát, továbbépítését jelentik. *A sötét árnyéka* novelláit olvasva a Gobby Fehér-próza jól ismert helyszíneit, „irodalmivá alkotott” tereit ismerjük fel: Újvidék peremterületét, a magyarlakta Telepet, a Kis-Duna, a Köves, a Sodros vidékét, a Guszak-szállás, a Kulpin konzervgyár, a Petőfi-mozi, a forgácsolózem, a szappangyár, a Fállábú kocsmája alkotta térbeli kiterjedéseket. Feltűnnek e világ jellegzetes szereplői is, Bölöm, Lekvár, Jucika, Lábody, Róka, Balos, Messzike, Giric és a többiek. Valamennyien a kallódó, a „jólvasaltak” társadalmából kiszorult emberek csoportjába tartoznak: mindenkori albérlők, alkalmi munkából tengődők, pitiáner bűnözők és örökös álmodozók, akiket determinálnak, kilépésre, helyzetük megváltoztatására képtelenné tesznek saját történeteik. Rokonait a már említett Mándy-novellisztikában, a Józsefváros és a csengetős mozik világában, vagy a Tar Sándor teremtette irodalmi helyszíneken, a Görbe utcában ismerhetjük fel: lap nélküli szerkesztők, ócskások, mosodások, ügynökök, nehéz fiúk az egyik oldalon, dorgók, béresek, árvajólánok, vereslacik a másik író novelláiban.

A sötét árnyéka novellái – a dekameroni szituációnak megfelelően – egytől egyig a történetmondás jegyében születtek. Szereplők (többször az első személyű elbeszélő) beszédet vagy beszédeket mondanak, miáltal kisemberi tragédiák hátterére, vakvágányra jutott életek okrendszerére derül fény. Sajátos leromlás- és lemondástörténetek ezek, amelyekben jobb sorsra érdemes emberek élete tőlük független, külső erők, kényszerhelyzetek, betegség, hűtlenség, szegénység, emberi butaság, irigység és kapzsiság, vagy egyszerűen csak a balsors, a végzet hatására fordul tragédiába. E beszédek rendszerint egy másik történetbe ékelődnek, sokszor még idézett alakjukat is megtartják. *A hajlék oszlopa* című novellában Bölöm kökényszedés közben elmeséli Lekvár hogyan, miért ölte meg az anyósát. Hallgatóságát és beszédpartnerét maga az elbeszélő képezi, aki a beszélgetés során – sajátos módon – sokszor nem a Lekvár-történetre kapcsol vissza, hanem a kökényszedés folyamatára reagál: „Nem hiszem. Mondta Bölöm. Nem úgy beszélt, mint aki álmodik. Igazi mediterrán növény. Mondtam. Keserű is meg édes is. Micsoda? Kérdezte Bölöm. A kökény. Mondtam. A mediterránum gyümölcse. Lehet. Mondta Bölöm. Erre nem figyeltem az iskolában. Mégis álmodott. Mondtam.” Ugyanakkor Lekvár történetét maga Bölöm is egy sajátos szituációban ismerte meg: vizsgálati fogságban, önkéntelenül lett tanúja a rabtárs Lekvár önmagával, saját lelkiismeretével folytatott vitájának, s ezt most az elbeszélő számára szó szerint reprodukálja. E reprodukált szöveg mind formailag, mind stilisztikailag eltér az alaptörténettől (amíg az dialógusra, ez a belső beszéd formáira épül); benne nemcsak Lekvár története elevenedik meg, de a meggyilkolt anyós zilált-zavart lelkivilága is kifejezést nyer: szitkai, átkozódásai (pl.: „ide nem lép be az erkölcsatlenség gyümölcse, az én lányom nem lesz soha a bűn melegágya, a bűdösség szülőanyja”) is az elbeszélés (nyelvileg és stilisztikailag ugyancsak elkülönülő) részét képezik. Tehát egyetlen novellán belül Gobby Fehér bonyolult, több síkon formálódó szövegvilágokat hozott létre. Az ilyen többszámúság, a látásnak és a láttatásnak ez a sokfélesége a legtöbb novelláját jellemzi. Az alaptörténetet sokszor (lexikonokból és szakkönyvekből kiemelt) vendég-szövegek szakítják meg. *A Vegyetek és*

egyétek című novella narrátora szakkönyvekből magolja a pékmesterség fortélyait, amit a „lexikonbetegségben” – azaz lexikonbeli szócikkek kényszerű felmondásában – szenvedő pékmesternek mond fel. A keretnovella tulajdonképpen egy csattanóval záruló történet: az én-elbeszélő inaskodása idején épp a „nagy oroszok”, Anna Petrovna, Pjotr Pavlovicsok és Aljosa Boriszovok (regény)világában él, hatásukra megalkotja a maga külön bejáratú álomvilágát, mégis a kenyérsütés folyamatában ismeri fel az igazi alkotás, a „teremtés folyamatát”. „Megtanultam, hogy az élet folytatásához járulok hozzá” – mondja. *A halálnak démona* című novellában az édesanyja temetésére érkező főhős emlékfoszlányai, családi bölcsességek, mindennapok szófordulatai, majd pedig – a rokonság végtelen kapzsiságát látva – a döbbenet hangjai ékelődnek a primer szövegbe, amely egy, a „halál démona” (háború, halál, szegénység, nélkülözés) sújtotta újvidéki magyar család „leromlástörténetével” azonos. *A nagy vizek* című novella viszont Tragacs beszámolója arról, hogyan mentett ki a Dunából egy öregasszonyt, és vált ezáltal szerelme szemében „igazi hőssé”, holott ellopta a megmentett asszony pénzét. (A „más még a kabátot is ellopta volna”-féle vigasz nem menti meg az önvádtól, a lelkiismeret „sötét árnyékától”.) Formailag ugyanazon elven alapul mint a másik három idézett szövegvilág: Tragacs meséjéből egy másik – jellegét tekintve tragikus – élettörténet, a szeretett által megunt és kivetett idős ember története bontakozik ki. Ezek a szövegrészek tipográfiailag is elkülönülnek a főszövegtől, látszólag töredékesek, vázát képezik egy nagyobb ívű elbeszélésnek, ugyanakkor a morális tanulság, a világ feletti erkölcsi ítélet alapjául szolgálnak.

„Mindenkinek vannak különös történetei” – mondja a *Megemészjtük a mi esztendeinket* című novellában Messzike, Gobby Fehér Gyula novelláinak egyik állandó figurája. E gondolat értelmében szinte valamennyiükről, novellisztikájának minden jellegzetes alakjáról hallunk egy-egy történetet. A mesehallgató szituációnak megfelelően egy-egy előhívó momentum (pl.: „Messzike fősóhajtott. Szerencsés ember ez a Giric.”, *Örökké, mint a hold*), konkrét kérdés, kérés (pl.: „De azt tudod-e, hogy Bagi szakképzett lakatos?”), *Megemészjtük a mi esztendeinket*; „Mesélje el, Pali bátyám, mikor Krumplival sétált a Futaki úton.”, *Szárzsföldi vadak*) vagy történetmondásra való felhívás (pl.: „Fogadjunk, Bagiról is tudnál mesélni nekem, ha éppen akarnál.”, *Megemészjtük a mi esztendeinket*) hatására valaki mesélni kezd. Egytől egyig nagyon szomorú történetek ezek, amelyekben szociális hovatartozásuknál fogva eleve hátrányos helyzetű kisenberek keresik boldogulásuk útját. Nemcsak a rendezett életűek világa vetette ki őket, de törvényen kívüli személyek is, mindegyiknek vaj van a füle mögött, rendszerint kisebb betörésekből, lopásokból tartják el magukat, a börtönt is megjárták (*A harag szele* című frás egy ilyen bírósági tárgyalás tragikomikus eseményeit jeleníti meg előttünk), de egyszer legalább az életben mindannyian megpróbáltak jó útra térni. A megtérésnek mint a boldogság elnyerése lehetőségeinek kudarcral végződött kísérletéről szólnak mindenkori történeteik: Lekváré (*A hajlék oszlopa*), aki családot szeretett volna alapítani, és élni a maga csendes-hasznos kis életét, de a környezete táplálta előítélet, a nagyravágyásban tébolyult anyós megakadályozta ebben, s gyakorlatilag kiprovokálta tőle a megbocsáthatatlan büntetést (amikor kétségbeesésbe hajszolja saját lányát, és elátkozza születendő unokáját, Lekvár indulatból megöli); az akadályozott szerelmesek tragédiájáról szól Bagi (*Megemészjtük a mi esztendeinket*) és Messzike (*Az erejevesztett ember*) története is, akiknek

egész életvezetésére rányomja bélyegét némán viselt bánatuk: „A bánatot megemésztette az idő. Mondta Magó. A bánatot néha magába tudja zárni az ember. Mondta Messzike. Szinte egyszerre emelkedtek fel. Mindenkinek megvan a maga bánata. Mondta Magó. És mindenki maga küzd vele. Mondta Messzike” (*Megemésztiük a mi esztendeinket*). Lábódy Édesanyja túlzott elvárásai miatt lett szerencsétlen ember (*Minden törpe gond*), Pósa János egyetemi hallgatót a biztos egzisztencia hiánya választja el szerelmétől, Bucskó Ilonától, aki helyette egy megélhetést biztosító idősebb férfihoz megy feleségül (*Szűnj meg, varázs*). Tengődő-tekergő hőseinek némelyike nemcsak boldog és jól szituált, de egyenesen hős szeretne lenni, miközben nagyon komikus, vagy nagyon szálnalmas események szereplői, szenvedő alanyai lesznek. A *Követünk idegen isteneket* „szegény telepi diák”-hőse a Petőfi-moziban látott filmek világába képzele bele magát, ahol igazi „nagy-mező” lehet. Tragacs egy alkalommal (lopott sötétkéek öltönyben) besétál a városházára, egy küldöttségnek beszédet mond (amit szinkronban fordítanak angolra és franciára), majd „eladja” a Nyasza-tó partján elhelyezkedő malawi földet. Később, a börtönben – ahova természetesen nem a földügylet, hanem az öltöny miatt kerül – elhatározza, hogy megtanul angolul, mert „azzal a nyelvvel most . . . lehet keresni” (*Puszta föld*). Giric egyszer, cirkuszi állatgondozóként, még a helyi lapokba is bekerült, mert Krumplival, a bánatos és jámbor hím oroszlánnal végigsétált a Futaki úton (*Szárazföldi vadak*). E novellák narrátorhősei miközben keserves sorsukról mondanak beszédet, szerencsétlenségük miatti indulatukat és elkeseredettségüket egyetlen tárgyra, jelenségre vetítik ki, mintegy babonás hittel vezetik le ezekből balsorsuk eredőjét. „A szekrényeket azért nem szerettem, mert szegénységemre emlékeztettek” – mondja a *Minden egyes perc* mesélője, míg máskor az „idegen istenek” követésével magyarázza szerencsétlenségének kiváltóókat az elbeszélő (*Követünk idegen isteneket*). Tragacs úgy véli, az angol nyelv hiányos ismerete akadályozza meg abban, hogy sikeres üzletember legyen (*Puszta föld*). Egyes szereplők kópéöntudatát, önironikus sorsmagyarázatát a „sötét világ”, a kilátástalanság szűnni nem akaró képzele zavarja meg, teszi hiteltelenné. Például Tragacs hősöködése *A nagy vizek* című novellában egy fanyar-kesernyés jövődőléssel ér véget: „Nehogy azt hidd, jól jártál. Várd ki a végét a dolognak. A Duna túlságosan nagy ahhoz, hogy ilyen gyorsan kimondhasd az ítéletet róla, vagy magadról, vagy az élet előtted álló nagy vizeiről.”

A *Tekergők* című első kötet világához képest nagyfokú elmozdulás figyelhető meg a novellák hangulatisága, a valóságértelmezésük színezete szempontjából. Az előző kötet darabjaiban is ugyanez a periferikus világ jelenik meg a maga kallódó-lecsúszott alakjaival, ám ennek az életformának inkább a komikus vetülete kerül előtérbe, az itt és így élők bohóságait, tréfáit, nevetségesen irracionális vágyait, furcsa okfejtéseit, bolondos szerelmi kalandjait ismerjük meg. A második kötetből már hiányzik ez a könnyedség, az élet és a halál ironikus kinevetése, vagy a szereplők világmegevető hányavetisége. Itt már csak a történetmondás segít, mágikus hit: „szűnj meg, varázs”, a rossz kimondása általi távolítás kísérlete, részben a képzelet (filmek, regények álomvilága), amely egy valószínűtlenül illuzorikus világba repít.

A *Sötét árnyéka* című novella – nem véletlenül lett címadóvá – formai és tartalmi szempontból is szintetizálja Gobby Fehér Gyula prózateremtő eljárásait. Egy vendég-szövegekkel tarkított, több síkon bontakozó történetről van szó, melynek szervezőelvét egyik szereplő meg is fogalmazza: „. . . egyszerre volt a kezemben egy férfiú és ezzel

egy időben néztem egy igazi szerelmi drámát az erdőben.” Tehát András és Erzsike első szexuális kalandját éli meg, miközben véletlenül tanúi lesznek egy szerelmespár vitájának. A nagyszerűnek, izgalmasnak ígérkező kaland azonban – legalábbis András számára – nem hozza meg sem fizikai, sem érzelmi szempontból a várt kielégülést, hiszen a külvilág részéről csupa negatív impulzus éri őket. A lány a felnőttektől elesett szerepjátszó manírokkal közeledik a fiúhoz, a meglesett pár vitája az élet tartalmatlanságáról, üres formáiról, számításról és csalásról szól, a majálisozó társaságra – a füledt délutánban – a testi-lelki tunyaság, a közhelyszerűség és cselekvésképtelenség állapota jellemző. Nem csoda, hogy András egy pillanatban úgy érzi, a vízben állva, az ég alatt (ég és föld között, tehát ebben a világban) a valóság sötét árnyéka borul rá. A novella történésfolyamatát megszakító vendégszövegek a fiú fogalomtisztázó kísérletei, a divatról, a zenéről és más jelenségekről szólnak. Elvileg a késleltető fokozás funkcióját töltенék be, de a szövegegész – más novelláktól eltérően – nem hitelesíti ezt az eljárást, nem épülnek bele teljesen az alapszövegbe, az erőltettség erejével hatnak. Az olvasó szempontjából ez pedig annyit jelent, nyugodtan átsiklik tekintete a szövegrészek felett, a megértés mégsem válik sem nehézkessé, sem hiányossá.

A kötetzáró írás nemcsak hitvallás, de igazi leltár is. Az író valóságos névsorolvasást tart: egy pillanat erejéig felbukkan valamennyi hőse, elvonulnak a színen. Majd lajstromba veszi rekvizitumait, szempontokat és elveket, amelyekkel ezt a sajátos irodalmi kisvilágot létrehozta. A vészterhes jelent semlegesítve fordul a múltidézés módszeréhez, teremti meg múltból, emlékekből, elmúlt időből, valaha volt helyszínekből, alakokból és történésekből saját írói világának legitimitását, miközben „kénytelen néha fölkapni a fejét, és kissé rémülten, de határozottan rákérdezeni: ki is vagyok én”. Majd újabb történetek felé fordul. „És akkor újra.”

BENCE Erika

A KESERŰ ÍGÉRET FÖLDJE

Háy János: *Xanadu*. Palatinus Kiadó, Budapest, 1999

Háy János könyve mese felnőtteknek, melynek megértését a több szálon futó cselekmény szorosan egymásba fonódó szálai sem nehezítik. Helyszínein párhuzamosan, gyakran egy időben játszódnak le a hősök: emberek, angyalok élete.

Központi helyet foglal el a történetben a Teremtő, aki összefűzi az általa létrehozott lelkek sorsát, miközben ügyel arra, hogy játékterein – földön, vízben és levegőben – a neki tetsző zűrzavar teljes legyen. Ebben a nagy kuszaságban mindenki éli a maga életét, de senki sem a valódit, a teljeset, hiszen az Úr halandókra és angyalokra való tekintet nélkül, érthetetlen módon választ szét birodalmakat, életeket, ezáltal boldogtalanságba kényszerítve őket. A Teremtő cselekedetei mögött az isteni titok lappang, mely mindenki más számára megmagyarázhatatlan és felfoghatatlan. Vannak olyanok, akiket nem is igen foglalkoztat, miért szenvednek, mint a csupán érzéki örömeket hajszoló, részeges hajósok vagy a serényen tevékenykedő angyalok. Van azonban a *Xanadunak* egy figurája,